

VĀCBALTIEŠU GARĪDZNIEKI — LATVIEŠU RAKSTNIEKI APGAISMĪBAS LAIKMETĀ

Pauls Daija

pauls.daija@lulpmi.lv

Atslēgas vārdi: vācbaltiešu garīdzniecība, latviešu literatūras vēsture, apgaismības laikmets

Astoņpadsmitā gadsimta latviešu literatūras vēstures pētniekiem viens no centrālajiem izpētes jautājumiem līdzās brāļu draudzes rokraksta tekstiem ir latviešu drukātās rakstniecības sekularizācija. Pēc vairāku gadsimtu ilgas reliģiskās literatūras tradīcijas, kura kopš 16. gs. definēja izpratni par latviešu literatūru vispār, 18. gs., pateicoties luterāņu mācītāja Gotharda Frīdriha Stendera iniciatīvai un prasmei iedvesmot arī citus vācbaltiešu autorus (galvenokārt luterāņu mācītājus) iesaistīties laicīgās grāmatniecības veidošanā, pieteica lūzuma punktu ierastajā izpratnē par latviešu grāmatu kā reliģisku grāmatu (ar to saprotot baznīcas dziesmu grāmatas, sprediķus u.c. garīgus sacerējumus). Minētais lūzuma punkts ir šī raksta uzmanības centrā, un galvenais jautājums, kuru šis raksts rosina aktualizēt, ir — kāda bija vācbaltiešu luterāņu garīdzniecības nozīme latviešu laicīgās literatūras tapšanā un kādas teorētiskas un pētnieciskas problēmas piesaka jautājums par vācbaltiešu mācītājiem kā latviešu rakstniekiem?

Līdzšinējos pētījumos par 18. gs. latviešu kultūru nereti luterāņu baznīcas iekšējo reformu nozīme¹ nav līdz galam respektēta, kas radījis risku veikt vienpusīgus secinājumus par luterāņu garīdzniecības antisekulārismu. Piem., kad Antons Birkerts atzīmē, ka “mācītāji varēja priecāties par savu roku darbu: latvieši bija pilnīgi atradināti no laicīgās domāšanas un domāja par debeslietām vien”², kad Jānis Alberts Jansons raksta, ka “vācu mācītāji noliedza zemes dzīvi (zeme — bēdu un asaru ieleja, kur cilvēki ir svešinieki un viesi) un gatavoja ļaudis tikai miršanai un dzīvei debesīs”³, šāda interpretācija, lai arī korekta attiecībā uz nozīmīgu daļu garīdzniecības, īpaši laikmetā pirms 18. gs. vidus, nebūtu vispārināma attiecībā uz mācītāju radošajām aktivitātēm apgaismības laikmetā — šāda

vispārināšana radītu pamatu aplamai izpratnei par iekšējām pārmaiņām luterāņu baznīcā. Atcerēšanās vērts ir Aļņa Svelpja atgādinājums, ka uz reformām noskaņotie luterāņu baznīcas virzieni ir rosinājuši meklēt “jaunu Dieva ideju un jaunu reliģijas formulu”⁴. Šie meklējumi noteiktā laika posmā par dominējošo principu padarīja racionālu saprātu: “Tas izveido visaugstākajā mērā sakārtotu sistēmu, kurā jātiek integrētām kristīgās atklāsmes patiesībām.”⁵

Šim procesam bija divas iezīmes. No vienas puses, racionālisms ieguva aizvien lielāku nozīmi reliģiskajā literatūrā. Tapa gan racionālisma garā sacerēti sprediķi, gan arī baznīcas dziesmas⁶. No otras puses, kā jau minēts, mainījās priekšstats par garīdznieka atbildību un pienākumu draudzes priekšā,

un, pateicoties Reformācijas iedibinātajām nosacīti literārajām attiecībām starp mācītāju kā autoru un draudzi kā lasītājiem, pāreja uz laicīgās rakstniecības tapšanu noritēja organiski.

Jaunā laicīgā literatūra, aizsākusies 18. gs. sešdesmitajos gados, kuras saknes meklējamas vācvalodīgajā tautas apgaismības kustībā ar mērķi uzlabot zemnieku morāli, izmantojot iespiesto vārdu (beletristiku) un tādējādi nākotnē veicinot zemnieku intelektuālo emancipāciju, mainīja priekšstatu arī par lasīšanu, paplašinot no intensīvās uz ekstensīvo, paplašinot izpratni par lasīšanu ne vien kā ceļu uz reliģisku pārdzīvojumu, bet arī kā racionālu zināšanu ieguvu, redzesloka paplašināšanu un ne mazāk svarīgi — arī izklaidi. Ilgtermiņā tas pavēra iespējas zemnieku intelektuālai emancipācijai, lai padarītu tos gatavus brīvībai — runa ir par brīvību, kas bija centrā Johana Georga Eizena (*Eisen*, 1717–1779), Heinriha Johana Jannava (*Jannau*, 1753–1821), Garlība Helviga Merķeļa (*Merkel*, 1769–1850) un citu tā dēvētā radikālā apgaismības spārna pārstāvju darbos par dzimtbūšanas atcelšanu⁷. Novatoriska izpratne par grāmatu un lasīšanu, pārmaiņas priekšstatos par latviešu rakstītās kultūras attiecībām ar laicīgu tematiku un pasaules skatījumu pavēra jaunus apvārsņus Baltijas luterāņu mācītāju profesionālajai identitātei un paplašināja priekšstatus par darbu ar draudzi. No garīga padomdevēja mācītājs kļuva par laicīgu padomdevēju. Viens no nozīmīgākajiem impulsiem šajā procesā bija saistīts ar jaunām vēsmām luterāņu baznīcā, līdzās ortodoksālajam luterānismam nostiprinoties ne vien piētismam, bet arī teoloģiskajam racionālismam, nereti dēvētam arī par neoloģiju⁸. Vācijas universitātēs izglītību guvušie Vidzemes un Kurzemes mācītāji — laicīgās latviešiem adresētās latviešu literatūras autori — strauji uztvēra laikmetīgās vēsmas un reaģēja uz tām, kad, atgriezušies dzimtenē, lēnām, bet pakāpeniski pievērsās latviešu dzimtcilvēku laicīgai izglītošanai.

Savā nozīmīgajā pētījumā “Grāmatu produkcija, daiļliteratūra un vācu lasošā publika” (1974) britu pētnieks Alberts Vords apraksta iepriekš minētās transformācijas plašākā eiropēiskā kontekstā. Uzsverot, ka daļai garīdznieku laiks ar kanceles visspēcīgo ietekmi jau pieder pagātnei. Viņš pēta moderni domājošo garīdznieku dinamisko reakciju uz šo krīzes izjūtu, kad lasošās publikas interese par tīri reliģisku lasāmvielu mazinājās, līdz ar to kļuva aizvien grūtāk aizsniegt to no tradicionālajām ortodoksālajām pozīcijām. “Tomēr atstāt viņus to liktenim būtu grēks, un tā, līdzīgi kā daudzi citi garīdznieki, viņš [Johans Timotejs Hermess (*Hermes*, 1738–1821)] aizsviež savu sutanu un kā rakstnieks [...] mēģina sasniegt savu draudzi, izmantojot atraktīvo un izklaidējošo romāna formu.”⁹ Alberta Vorda analīze, kas veidojusies dialogā ar Herberta Šeflera fundamentālo grāmatu “Protestantisms un literatūra” (1922)¹⁰, būtu biežākas aktualizēšanas vērtā vācbaltiešu garīdzniecības intelektuālā ieguldījuma izpētē, jo tā paver ieskatu starptautiskos kontekstos.

Sākusies kā laicīga izglītošana, šī ievirze pamazām pārauga savus sākotnējos mērķus, un, iespējams, paši to neapzinādamies vai katrā ziņā neuzstādidami par savu mērķi, mācītāji izveidoja pamatus latviešu modernajai laicīgajai daiļliteratūrai. 18. gs. mācītāju radošo aktivitāšu rezultāts laika posmā no 18. gs. vidus līdz 19. gs. vidum bija gandrīz visu literatūras žanru iedibināšana latviešu literatūrā: no stāsta, fabulas un dzejoļa līdz lugai un romānam, nerunājot par laicīgiem medijiem — kalendāru, žurnālu un laikrakstu¹¹. Nereti, ar vieglu nicinājuma pieskaņu šī laika “pirmsnacionālā” literatūra ir dēvēta par “mācītāju literatūru”¹².

Sekularizācijas izpēte šajā kontekstā paredz divus centrālos jautājumus: pirmkārt, vai pastāvēja tieša saikne starp literatūras sekularizāciju un sabiedrības sekularizāciju; un, otrkārt, vai laicīgā pasaules skatījuma popularizēšana veidojās konfliktējoši ar reliģisko pasaules skatījumu. Šķiet, ka atbilde

uz pirmo jautājumu, vismaz burtiskā nozīmē, varētu būt noraidoša, ciktāl raugāties uz minēto procesu aplūkojamā laikmeta hronoloģiskajās robežās. Atbilde, kas piedāvājama uz otro jautājumu, ir šajā rakstā iztīrītās problēmas pamatā: literatūras sekularizācija nenorisinājās ne konfliktā, ne paralēli garīgajai literatūrai. Laicīgo ideju nesēji, kā jau aizrādīts, bija garīdznieki, un jaunā apgaismības laikmeta vīzija paredzēja laicīgās un garīgās dimensijas sapludināšanu vienā. Iespējams, šis ir viens no būtiskākajiem secinājumiem, kas ņemams vērā, analizējot latviešu laicīgās literatūras tapšanu. Tas spēj ne vien izskaidrot citādi nebūt ne pašsaprotamo garīdzniecības pēkšņo interesi par laicīgām tēmām latviešiem adresētajā literatūrā, bet arī atklāt saikni starp transformācijām Vācijas apgaismības idejās un kultūras dzīvi Baltijā, tostarp latviešu kultūras veidošanu. Vācbaltiešu luterāņu garīdznieku interese par laicīgu lasāmvielu nereti aizsniedza pat negaidītas un šķietami kuriozas robežas, kas atspoguļojās interesē par triviālo, gotisko un kriminālliteratūru¹³.

1830. g. iznākušajā romānā "Ciems, kur zeltu taisa" šis pārmaiņas tika attēlotas, raksturojot jauno mācītāju, kas draudzē ienes novatoriskas idejas. Kad vecais mācītājs ir traģiskā nāvē miris, viņa vietā uz Kurzemes ciemu tiek atsūtīts cits — tikai divdesmit piecus gadus vecs. Viņa attieksme pret baznīcu un draudzi ir tik atšķirīga, ka izbrīnītie latviešu zemnieki sākumā ir neapmierināti. To raksturo atteikšanās no bardzības, skaidra un saprotama sprediķošana, mēģinājumi nodibināt pēc iespējas ciešāku kontaktu ar draudzi. "Mūsu jaunam mācītājam ir jauna ticība; viņš nemāca īstus Dieva vārdus," viņi saka cits citam. "Viņš runā tā, kā mēs paši. Ikvienš to var saprast, arī pēdīgais bērniņš. Voi mēs tad bērni esam? Vecam [baznīcas] kungam bija stiprāki vārdi; tas vairāk no elles nekā no debesīm, vairāk no vella nekā no Dieva runāja; un, kad viņš mūs izsunīja un izlamāja, tad trīcēja visi ļaudis un paturēja viņa vārdus

vēl līdz krogam!"¹⁴ Pakāpeniski tomēr arvien skaidrākas kļūst dažādo mācītāju atšķirības pozitīvās puses. Jaunais mācītājs dodas "tūdalīņ apraudzīt visas mājas un mācījās pazīt visus savus draudzes bērnus [...] visiem deve labu padomu, iepriecināja noskumušus, apkaunēja nebēdniekus, salīdzināja nesaderīgus ļaudis",¹⁵ un pēc nepilna pusgada "viņš jau visiem bija draugs un padomadevējs. No viņa vien izgāja gudras domas un labas iepriecināšanas. [...] lenācis kādās mājās, viņš parādījās kā pasaulīgs draugs; bet svētdienā tiem ļaudīm bija, kā būtu šis pasaulīgs draugs nomiris un ka stāvētu priekš altāra un uz kančeli kāds izskaidrots debesīgs draugs.."¹⁶

Atšķirība starp "pasaulīgu draugu" un "debesīgu draugu" var piedāvāt atslēgu uz jauno, racionālisma ietekmēto luterāņu garīdznieka identitāti. Ciktāl ir runa par latviski rakstošajiem vācbaltiešu mācītājiem — tautas apgaismotājiem, šai atšķirībai bija tendence izzust, vietā nākot priekšstatam par mācītāju–apgaismotāju kā "pasaulīgu" un "debesīgu" draugu vienā un tajā pašā laikā, vienā un tajā pašā personā.

Aplūkosim vienu no raksturīgiem piemēriem šim skatījumam. 1803. g. A. J. Stenders publicēja pamācību krājumu "Dzīvošanas spieģelis", kas tika nodrukāts uz vienas lapas un iecerēts izplatīšanai kā plaša patēriņa instruējoša lasāmviela. Sacerējums sastāvēja no trim daļām — "Dieva vārdi", "Valdīšanas likumi" un "Gudrības mācības".¹⁷ Šī instrukcija iedalīja pamācības trijos līmeņos — reliģiskā audzināšanā, sociālās lojalitātes veicināšanā un laicīgo zināšanu popularizēšanā. Tieši visi trīs līmeņi kopā (nevis — kāds no tiem atsevišķi pēc izvēles) veidoja ceļu uz laimīgu un pilnvērtīgu dzīvi, un viens nebija iedomājams bez otra. Vairākus gadus vēlāk, 1811. g. A. J. Stenders savu ievirzi pamatoja arī konceptuāli. Viņš kādā apcerējumā īpaši uzsvēra, ka lai arī "pie prātības un laimas tikt gan Dieva vārdi daudz palīdz", tomēr "ne vien tas, ir cilvēcīgu gudrību jācienī, jāmeklē. Pie šās daudz citas grāmatas gēldīgas, un tādas

latviešiem šinī laikā jau netrūkst”¹⁸. Šis secinājums, saskaņā ar kuru garīgā lasīšanas pieredze ir nepieciešama, bet nepietiekama un papildinādama ar “cīlvēcīgu”, t.i., sekulāru lasāmvielu, ir uzskatāms gan par novatorisku, gan savam laikam raksturīgu. Kamēr racionālistu sprediķi un dziesmu grāmatas saskārās ar latviešu lasītāju skepsi un nereti pat pretestību,¹⁹ laicīgā literatūra iesakņojās daudz spēcīgāk nevis kā pretstats reliģiskajai rakstniecībai, bet gan kā svarīgs papildinājums tai.

Laicīgā literatūra saglabāja klātesošu reliģisko morāli, un nereti laicīgus tekstus papildināja atsauces uz Svētajiem Rakstiem. Tai pat laikā reliģiskā literatūra uz īsu laiku — 18. un 19. gs. mijā — kļuva gan izteiksmē, gan saturā laicīgāka. Iespējams, tas var dot pamatu secinājumam, ka latviešu rakstniecība apgaismības laikmetā veidojās kā hibrīdiska, respektīvi, jaukta literatūra — ciktāl ir runa par sakrālā/profānā pretstatu. Tas būtu interesants teorētiskas izpētes lauks, kas paliek ārpus šī raksta robežām, taču, cerams, varētu rosināt uz kopdarbu starp teologiem un literatūrvēsturniekiem.

Līdzās iepriekš teiktajam nozīmīgs un diskusiju vērts jautājums ir *par mācītājiem kā rakstniekiem*. Vai viņi šo uzdevumu uzņēmās apzināti un labprātīgi, vai viņi paredzēja sava radošā darba iznākumu 19. gs. — proti, latviešu nacionālās literatūras un kultūras tapšanu? Pašu mācītāju izteikumi par to ne vienmēr liecina. Tie daudz lielākā mērā sabalsojas ar racionālistu izpratni par draudzes darba paplašināšanu, bez šaubām, kontekstā ar modernajām tehnoloģijām — grāmatspiedi, kas ļautu aizsniegt pēc iespējas plašāku lasītpratēju (un tiem līdzās mītošo klausītāju) publiku. Zīmīga ir Matiāsa Stobes (*Stobbe*, 1742–1817) deklarācija: “Kad gudri mācītāji ar grūtu darbu un galvasgrozīšanu ko izdomā, izrēķene jeb no citām svešas valodas grāmatām izraksta, pārtulko un rakstos liek spiest, tad varam mēs šādu grāmatu par lētu naudu pirkt, lasīt, mācīties un īsā laikā

bez liela darba tikpat gudri kļūt [izc. mans — *P. D.*]. Voi tas neir liels labums un voi tā nebūtu nepateicība un nejēdzība, kad tādas grāmatas negribētu lasīt?”²⁰

Mācītāja un draudzes attiecības bija ne tikai viena no biežākajām latviešu un vācu kontaktēšanās izpausmēm, bet arī vācbaltiešu literātiem—mācītājiem vispazīstamākā izpausme. Mācītāja darba ikdiena, ko veidoja zemnieku apraudzīšana, bērnu zināšanu pārbaudes (mājmācība), dalība zemnieku dzīves svarīgākajos notikumos (kāzas, kristības, bēres), nodrošināja iespēju atrasties nepātrauktā kontaktā ar latviešu zemniekiem, kas lielai daļai pārējās vācbaltiešu intelektuālās elites palika slēgta. Atbildība par draudzi, īpašais statuss, kurā atradās garīdzniecība (bieži mācītājiem bija savas saimniecības un / vai muižas ar zemniekiem), noteica arī nianses attieksmē pret latviešiem. Kristīgā “dvēseļu gana” pienākums liedza novērtēt latviešu zemnieku dzīves savdabību, etnogrāfiskās tradīcijas, ticējumus un folkloru. Mācītājus amatā iecēla muižnieki, atkarība no muižniecības saglabājās arī vēlāk, tāpēc taisnība E. Dunsdorfam, ka mācītāji “vienmēr jutās atkarīgi no dižciltīgajiem”²¹. Sociālā un nacionālā robeža, fakts, ka praktiski nebija iespējams mācītājam nākt no pašu latviešu vidus (ar dažiem retiem izņēmumiem), piešķīra mācītāja un draudzes attiecībām etniski sociālu spriedzi, dažkārt savstarpēju atsvešinātību vai neuzticēšanos.

“Nacionālās pretešķības mācītāju un draudzes locekļu starpā bieži jūtāmā kārtā traucēja draudzes garīgo dzīvi; vispirms jau tad, ja vācu mācītājs neprata lāgā latviešu valodu, otrkārt, aiz grūtībām iedziļināties svešas tautas psihē un beidzot visur tur, kur tieši sadūrās abu tautību intereses, kas regulāri sakrita ar dažādu sociālo slāņu viedokļiem,” raksta reliģijas vēsturnieks Ludvigs Adamovičs. “Un šīs pretešķības bij toties jo kļūmīgākas, ka abu tautību samērs lauku draudzēs bija daži desmiti vācieši blakus tūkstošiem latviešu, t.i., patiesībā šīs draudzes bij gandrīz

pilnīgi skaidras latviešu draudzes.”²² Protams, paši mācītāji pamanīja, ka viņu attiecības ar latviešiem atradās, iespējams, tālu no ideāla, un par to rakstīja arī latviešu lasītājiem. Kāds mācītājs latviešiem adresētā stāstā rezignēti pat atzina, ka “mēs savai draudzei diemžēl svešinieki esam”²³. Arī mācītājs Johans Georgs Bitners (*Büttner*, 1779–1862) runāja par “plaisu starp vāciešiem un latviešiem”²⁴. Ja, komentējot to, ka mācītāju nozīmīgā vieta sabiedrībā aktualizējas līdz ar apgaismību, vācu pētnieks Henrihs Brunšvigs uzsver, ka vācu garīdznieks “ir kā kompass, kas gan uz tver niecīgākās izmaiņas, gan virza kuģi īstajā virzienā”,²⁵ tad vai te vietā nav secinājums, ka Baltijas apstākļos ir iespējams runāt par kompasu bez kuģa? Taču svarīgi, ka paši mācītāji tiecās mainīt šo situāciju, un tas ienāca arī literatūrā piedāvātajos vācu mācītāja un latviešu zemnieka attiecību modeļos.

Mēs zinām, ka grāmatas turpina dzīvot vai sāk jaunu dzīvi arī tad, kad iemesli, kas rosinājuši to tapšanu, palikuši pagātnē un aizmirsti. Nekas to neaplicina labāk kā pirmās latviešu lauku inteliģences tapšana un lasāmviela. Lasot vācu mācītāju sarakstītos darbus, kas nebūt neaprobežojās tikai ar reliģiskām tēmām, latviešu zemnieku vidusšķira mācījās veidot savu garīgo horizontu, sagādājot raizes vecākiem un vecvecākiem, kas bažījās par pārlietas lasīšanas kaitīgumu²⁶. Viens no šiem latviešiem, Ernests Dinsbergs, pat sarakstīja dzejojumu, kas bija veltīts vācbaltiešu rakstniekiem — latviešu literatūras veidotājiem un jaunas kultūras radītājiem. Dinsberga “Goda rīme” ir teksts, kas lasāms ar kultūrvēsturisku rezonansi arī šodien — pateicība vācbaltiešu garīdzniekiem par laicīgā redzesloka paplašināšanu un reliģiskās identitātes iesakņošanu tajā līdzsvarojas ar apziņu par to, ka ir pienācis laiks pašiem latviešiem pārņemt rakstnieku iniciatīvu savās rokās²⁷. Šāds līdzsvars vēlāk kļuva aizvien retāk un retāk vērojams, līdz ar attiecību nosprīgošanos starp vācbaltiešu mācītāju eliti, kas pulcējās ap Latviešu literāro biedrību, un

jaunajiem latviešu nacionālisma ideologiem, kas brīvību meklēja Tērbatā, Pēterburgā un Maskavā.

Un tomēr: nacionālās atmodas kustība, kas pavērsa latvisko identitāti tautiskā un sekulārā virzienā, neaizmirs savus sākumus. 19. gs. jaunlatviešiem nešķīta, ka vācbaltiešu mācītāju ieguldījuma respektēšana spētu vājināt vai iedragāt latviskumu — drīzāk gluži otrādi, latviešu modernās kultūras daudzveidīgās saknes bija viena no atslēgām uz tās spēku.²⁸ Lai arī politisko cīņu un personisku pārpratumu rezultātā jaunlatviešu un vācbaltiešu ceļi 19. gs. šķīrās, vācbaltiešu mācītāju veikums laicīgajā latviešu literatūrā paliek klātesošs. Runa ir par tiem mācītājiem Baltijas kultūras vēsturē, kas paplašināja savu darbu ar draudzi un kļuva par apgaismotājiem. Viņu radošais darbs ir liecība tam, ka reliģisko un sekulāro robežu šķērsošana var noritēt vienlaikus ar etnisko un sociālo robežu šķērsošanu. Un Vecā Stendera uzraksts uz viņa kapakmeņa Sunākstē “Latvis” (kas nozīmēja daudz vairāk kā vien tautību) ir liecība tai robežu šķērsošanai, bez kuras nav iedomājama latviešu kultūras un nacionālās identitātes tapšana daudznacionālajā 18. un 19. gs. Baltijā.

Avoti un piezīmes

- ¹ Svēlpis A. Luterisma attieksme pret I. Kanta filozofiju Latvijā 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1981. 10: 80–89.
- ² Birkerts A. *Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās*. 1. daļa. Rīga: A. Raņķis, 1927. 52. lpp.
- ³ Jansons J. A. *Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki*. Rīga: Militārās literatūras apgādes fonds, 1939. 9. lpp.
- ⁴ Svēlpis A. Luterisma attieksme pret I. Kanta filozofiju Latvijā 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā. 80. lpp.
- ⁵ Embach M. *Das Lutherbild Johann Gottfried Herders*. Frankfurt: P. Lang, 1987. S. 96.

- ⁶ Apinis A. *Latviešu grāmatniecība: No pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga: Liesma, 1977. 97.–100. lpp.
- ⁷ Apinis A. *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*. Rīga: Preses nams, 2000, 20. lpp.
- ⁸ Šī raksta autors minētos jautājumus šaurākā perspektīvā ir aplūkojis divos agrākos rakstos: Daija P. Teoloģiskais racionalisms un latviešu literatūra apgaismības laikmetā (18. gs. otrā puse –19. gs. sākums). *Latvijas Universitātes Raksti*. 748. sēj. *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Latviešu literatūra un reliģija*. Rīga: LU, 2010. 7.–17. lpp.; Daija P. “Viņš runā tā, kā mēs paši”: mācītājs latviešu literatūrā tautas apgaismības laikmetā. No: Kalniņa I. un Vecgrāvis V. (sast.) *Literatūra un reliģija*. Rīga: Jaunā Daugava, 2011. 40.–49. lpp. Šajā rakstā gadījumos, kur tas bijis nepieciešams, daļēji izmantoti atsevišķi secinājumi un avoti no minētajām publikācijām, papildinot tos ar jaunākajām atziņām. Vispārīgas atziņas par reliģiskās domas attīstību, kas plaši aplūkotas iepriekš citētajā A. Svelpja pētījumā, šajā rakstā netiek atkārtotas.
- ⁹ Ward A. *Book Production, Fiction and the German Reading Public. 1740–1800*. London: Oxford University Press, 1974. P. 69.
- ¹⁰ Schöffler H. *Protestantismus und Literatur, neue Wege zur englischen Literatur des achtzehnten Jahrhunderts*. Leipzig: B. Tauchnitz, 1922.
- ¹¹ Sal.: Frīde Z. Latviešu literatūras sākotne. No: Hausmanis V. (zin. vad.). *Latviešu literatūras vēsture*. 1. sēj. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998. 9.–110. lpp.
- ¹² Piem: Wilpert G. von. *Deutschbaltische Literaturgeschichte*. München: C. H. Beck, 2005. S. 87. (Šajā pētījumā apzīmējums izmantots neitrālā nozīmē.)
- ¹³ Daļēji raksta autors mēģinājis analizēt šo literatūras atzaru šajā publikācijā: Daija P. Priekšromantisma aspekti apgaismības laika latviešu literatūrā. No: Ratniece S. un Vecgrāvis V. (sast.) *Latviešu un cittautu literatūra: no romantisma līdz modernismam. Aktuālas problēmas romantisma un neoromantisma pētniecībā*. Rīga: Jaunā Daugava, 2010. 7.–16. lpp. Taču pētījumi būtu turpināmi un padziļinātas intertekstuālas analīzes vērti.
- ¹⁴ Čoke H. *Ciems, kur zeltu taisa*. Tulk. J. F. Lundbergs. Rīga: V. F. Hekers, 1830. 143. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 145. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 149. lpp.
- ¹⁷ Stenders A. J. *Dzīvošanas spieģelis*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens, 1803.
- ¹⁸ Stenders A. J. *Dziesmu kalendars uz 1811tu gadu, visvairāk sievišķām par jauku izlustēšanu sarakstīts*. Jelgava: J. F. Stefenhāgens, 1811. 30. lpp.
- ¹⁹ Apinis A. *Latviešu grāmatniecība...* 97.–100. lpp.
- ²⁰ *Latviska Gada Grāmata*. 1797. Nr. 1. 90. lpp.
- ²¹ Dunsdorfs E. *Latvijas vēsture: 1710–1800*. Sundbyberg: Daugava, 1973. 286. lpp.
- ²² Adamovičs L. *Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi*. Mineapole: Latviešu evaņģēliski luteriskā baznīca Amerikā, 1978. 47. lpp.
- ²³ *Latviska Gada Grāmata*. 1797. Nr. 1. 75. lpp.
- ²⁴ Āronu Matīss. *Latviešu literāriskā (latviešu draugu) biedrība savā simts gadu darbā: Ainas no vāciešu un latviešu attiecību vēstures*. Rīga: A. Gulbis, 1929. 70. lpp.
- ²⁵ Brunschwig H. *Enlightenment and Romanticism in Eighteenth-Century Prussia*. Transl. by F. Jellinek. Chicago/London: The University of Chicago Press, 1974. P. 24.
- ²⁶ Plašāks pārskats par pirmo latviešu zemnieku inteliģenci: Apinis A. *Soļi...* 136.–163. lpp.
- ²⁷ *Latviešu Avīzes*. 1848. Nr. 15.
- ²⁸ Alunāns J. *Izlase*. Sakārtojis un priekšvārdu sarakstījis V. Austrums. Rīga: Latvijas Valsts izd., 1956. 24. lpp.

DEUTSCHBALTISCHE PASTOREN — DIE LETTISCHE SCHRIFTSTELLER DER AUFKLÄRUNGSZEIT

Pauls Daija

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: *deutschbaltische Pastoren, Geschichte der lettischen Literatur, das Zeitalter der Aufklärung*

Das Säkularisieren der lettischen Schrift — neben den Handschriften der Brüdergemeinde — ist eine der zentralsten Fragen für die lettischen Literaturgeschichtsforscher. Nach einer jahrhundertelangen religiösen literarischen Tradition, die seit dem 16. Jahrhundert das Verständnis über die lettische Literatur definiert hat, kündigte das 18. Jahrhundert dank der Initiative des evangelischen Pfarrers Gotthard Friedrich Stender sowie seiner Fähigkeit, auch andere deutschbaltischen Autoren (hauptsächlich evangelische Pfarrer) für die Bildung des weltlichen Schrifttums zu gewinnen, eine Kehrtwende im Verständnis des lettischen Buchs als eines religiösen Buchs (worunter Gesangbücher, Predigten und geistliche Abhandlungen verstanden wurden).

Die neue weltliche Literatur, die aus der deutschsprachigen Volksaufklärung hervorgegangen ist, die bezweckte, die Moral der Bauern anhand gedruckten Worts zu heben und somit die intellektuelle Emanzipation der Bauern zu fördern, änderte die Vorstellung über das Lesen, indem die intensive zu einer extensiven Lektüre erweitert wurde und somit das Verständnis über das Lesen sich nicht mehr auf das religiöse Erlebnis beschränkt blieb, sondern als ein Mittel zur rationalen Wissensgewinnung, zur Horizonterweiterung und — nicht weniger wichtig — zur Unterhaltung aufgefasst wurde. Langfristig öffnete dieses erweiterte Verständnis neue Möglichkeiten für die intellektuelle Emanzipation der Bauern, um sie auf die persönliche Freiheit vorzubereiten — es geht um die Freiheit, die ein zentrales Thema für die abolitionistischen Werke der Radikalaufklärer wie Eisen, Snell, Jannau, Merkel und anderen stellte. Das innovative Verständnis über die Bücher und die Lektüre, die Veränderungen in der Vorstellung über die Beziehung der lettischen Schriftkultur zu weltlichen Themen und zur Weltanschauung öffneten neue Horizonte für die berufliche Identität der baltischen evangelischen Pfarren und erweiterte die Vorstellungen über die Arbeit mit der Gemeinde. Von einem geistlichen Ratgeber wurde der Pfarrer zu einem weltlichen Ratgeber. Eines der wichtigsten Impulse in diesem Prozess war mit den neuen Strömungen innerhalb der evangelischen Kirche verbunden, wo neben der lutherischen Orthodoxie immer mehr nicht nur Pietismus an Bedeutung gewann, sondern auch der theologische Rationalismus bzw. die so genannte Neologie. Die an den deutschen Universitäten studierten livländischen und kurländischen Pfarrer — die Autoren der an die Letten adressierten lettischen weltlichen Literatur — nahmen die zeitgenössischen Strömungen schnell auf und reagierten auf sie, indem sie sich nach der Rückkehr in die Heimat langsam, jedoch allmählich der weltlichen Bildung der lettischen Leibeigenen widmeten.